

Aleksej Kalc

O VIDNOSTI IN NEVIDNOSTI ŽENSKEGA DELA: VIRI IN METODOLOŠKA VPRAŠANJA

Vidnost oziroma nevidnost ženskega dela je eno od osrednjih epistemoloških vprašanj pri zgodovinskem preučevanju poklicev in gospodarskega udejstvovanja žensk. Važno je namreč dognati, s kakšnimi koncepti zgodovinski viri izkazujejo žensko delo, kaj in koliko razpoložljivi podatki o njem sploh povedo in koliko jim lahko verjamemo. Okrog teh spoznanj se vrti pravilno razumevanje ženskih (kot tudi moških) vlog in oblik udejstvovanja v ekonomiji ter tehtanje gospodarskega in socialnega pomena ženskega pridobitnega dela. Pri tem mislim predvsem na vire preglednega značaja, ki ponujajo vpogled v strukturno dimenzijo neke družbene skupnosti

in omogočajo sklepanje o vlogah ter razmerjih med različnimi družbenimi akterji. To so razne evidence in statistike, ki postanejo zlasti od 18. stoletja dalje vse bolj prisotna in tematsko ter informativno bogata sestavina zgodovinskega gradiva. Kot kognitivni, upravni in tudi nadzorni inštrument pride statistika v tem času vse bolj do veljave ne samo pri izkazovanju in merjenju najrazličnejših značilnosti posameznikov in družbe ter pojavov v njej, ampak tudi pri definiciji in klasifikaciji družbenih, gospodarskih in drugih kategorij prebivalstva.

Zgodovinopisje je že obsežno razpravljalo o tradicionalni delitvi dela po spolu in vprašanju različnega pojmovanja moškega in ženskega dela.³³ Ta diferenciacija izhaja iz paradigme, po kateri je bila gospodarska sfera v njenih najrazličnejših artikulacijah in oblikah enačena predvsem z moškim spolom. Poklic oziroma gospodarsko udejstvovanje je tudi določalo in legitimiralo družbeni položaj moških, pri čemer so dolgo prihajali do izraza razlikovanje med intelektualnimi in mehanskimi poklici ter njihove notranje hierarhične delitve. Temu primerno je tudi formalno izkazovanje poklicnih profilov in gospodarskih dejavnosti moškega prebivalstva v statističnih in upravnih evidencah, kljub temu da je v obdobjih, ko ni bilo še izdelanih enovitih kriterijev in uradovanih praks za vodenje tovrstnih evidenc, beleženje poklicnih podatkov bolj ali manj pomanjkljivo.

Ženska pa je bila v splošnih percepcijah družbenega reda posvečena družinski sferi in namenjena v prvi vrsti materinstvu ter skrbi za dom in gospodinjstvo. Skladno s tem pridobitno in nepridobitno delo deklet in njihovo poklicno izobraževanje ni veljalo kot pri moških za investicijo vseživljenjskega eksistencialnega in statusnega pomena. Mišljeno je bilo kot priprava na zakon s pridobivanjem gospodarskih virov za osnovanje družine in veččin, ki so veljale za nematerialno sestavino dote.³⁴ Vstop v zakon je bil prelomnica, ki je določala nekontinuirano naravo ženskega dela in jo vzporejala z življenjskim ciklusom. Razmejeval je fazo, ko se je ženska lahko bolj posvečala pridobitnemu delu, in fazo, ko se je umaknila v družinsko sfero oziroma se je njena pridobitna vloga morala usklajevati z obveznostmi matere in gospodinje. Vse to se odraža v formalnem izkazovanju žensk v zgodovinskih virih, v katerih nastopa poklicno ali gospodarsko opredeljevanje kot legitimacijski pojem večinoma pri ženskah, ki so kot neporočene ali vdove živele same ali nastopale v vlogi družinskega poglavarja. Nadalje je redno prisoten pri ženskah, ki so kot deklet ali druge delavke živele pri družinah delodajalcev. Pri ženskah, živečih v krogu rodne ali lastne družine, pa je v popisnih virih kot kriterij legitimacije prevladovalo razmerje z družinskim poglavarjem in torej stan (poročena, neporočena, vdova) ter sorodstvena zveza (soproga, hčerka, mati, snaha ipd.). Poklic in pridobitne gospodarske vloge v

33 Gl. npr.: Tilly, Scott, *Women*; Groppi, *Il lavoro*.

34 Groppi, *La proprietà*.

virih tudi v teh primerih niso odsotni, zlasti če jih ženske opravljajo samostojno. Pri poročenih ženskah pa je bilo vendarle navajanje morebitnih gospodarskih dejavnosti najbolj zanemarjeno, saj je podatek pogostokrat odsoten ali pa je ženska opredeljena kot gospodinja. To še ne pomeni, da soproge – podobno kot hčere, sestre ali druge članice družine brez gospodarskih navedb – niso bile pridobitno ali kako drugače gospodarsko aktivne. Lahko so na primer sodelovale pri obrtni ali trgovski dejavnosti, organizirani na družinski osnovi, ali opravljale kako obliko dela zunaj nje. Dejstvo je, da je bilo žensko gospodarsko udejstvovanje poklicno bolj labilno in fleksibilno od moškega, da je skladno z življenjskim ciklusom ter reprodukcijsko vlogo bilo nestabilno in se je prilagajalo sprotnim situacijam in potrebam. Zaradi tega je pogostoma uhajalo formalni opredelitvi in izostajalo iz statistične evidence. Ta izkazuje občutno manjšo participacijo žensk v gospodarstvu od dejanske in ne ponuja dovolj stvarne slike o ženskem prispevku v gospodarstvu oziroma take, ki bi bila neposredno primerljiva z moško. Vprašanje se vleče še globoko v 20. stoletje, kljub pojavu novih delitev dela, ki se mešajo s tisto po spolu, sprememb v družbenem položaju žensk in vse večje konkurence med ženskim in moškim delom, ki jo je od 19. stoletja dalje spodbujala industrializacija.³⁵

V nadaljevanju bo predstavljenih nekaj primerov za konkretno ponazoritev zgoraj nakazanih vprašanj. Nanašajo se na Trst, ki razpolaga z razmeroma bogatimi popisnimi viri, vse od zgodnje statistike dalje, in ponuja možnost primerjave med različnimi zgodovinskimi obdobji. Prvi primer je popis prebivalstva mesta iz leta 1775,³⁶ eden izmed treh ohranjenih poimenskih popisov iz 18. stoletja. Izvedel ga je Antonio Tognana de Tonnefeld, aktuar pri tržaški Policijski direkciji, ki je bila pristojna za ljudska štetja za potrebe prostopristaniškega mesta kot tudi za vsedrjavno statistiko prebivalstva. Popis je med tremi najbogatejši s podatki in najbolj natančen v izvedbi, od ostalih pa se razlikuje tudi po strukturi, saj so ga opravili s pomočjo tiskanih obrazcev, ki so popisovalcu olajšali delo in prispevali k doslednejšemu vpisovanju podatkov in klasifikacij.³⁷ Popis ponuja vpogled v prebivalstvo in njegove značilnosti v fazi, ko je potekal demografski in družbeno-gospodarski vzpon pristaniškega mesta, ki je slonel zlasti na priseljevanju tako moškega kot ženskega prebivalstva iz neposrednejšega in širšega mednarodnega zaledja. Glede na merkantilni značaj ekonomije in stalno rast mestne aglomeracije je takratni Trst ponujal moškim velike možnosti gospodarskega udejstvovanja in zaposlovanja, ženski delovni trg pa je bil zaradi skromnosti manufakturnega sektorja omejen na nekatere storitve in drobno trgovino, predvsem pa na hišno

35 Pescarolo, *Il lavoro*, str. 299–300.

36 BCTs AD, *Coscrizione Generale*.

37 Podrobneje o tem popisu: Kalc, *Žensko prebivalstvo*, str. 338–339.

delo. Povpraševanje po tem je naraščalo vzporedno z ekspanzijo mesta in spodbujalo vključevanje žensk predvsem iz slovenskega zaledja.³⁸

Popis izkazuje stalne prebivalce, ki jih je bilo 10.705. Razvršča jih v tri popisne kategorije, in sicer *stanovalce* (samostojno bivajoče poročene, neporočene in ovdovele osebe), njihove v družini živeče in še neporočene *otroke* ter *posle* (hišne in druge uslužbenke, bivajoče v gospodinjstvu s stanovalci). Za pričujočo analizo sta najprimernejši kategoriji *stanovalcev* in *poslov*, ki imata najbolj dosledno izpolnjeno rubriko, nanašajočo se na poklicno oziroma gospodarsko dejavnost. Kategorija *poslov*, tako ženskih kot moških, ni problematična z vidika ugotavljanja gospodarskih dejavnosti, saj jo vir vodi v posebnem popisnem razdelku (*Nome de' Domestici o sia Servitori – Ime hišnih poslov in uslužbencev*), kjer je zapisano vse prebivalstvo v odvisnem delovnem razmerju in je že zaradi tega jasno opredeljeno kot gospodarsko aktivno. V dodatni rubriki (*Se oltre a ciò abbino altro Mestiere – Drugačen poklic poleg tega*) so nadalje točneje navedeni poklic, položaj v poklicu oziroma konkretna dejavnost ali naloga vsakega posameznika. Pri ženskah navajata ti rubriki 73 odstotkov navadnih hišnih pomočnic, preostale pa kot posle z bolj profiliranimi nalogami, največ kuharice, postrežnice in dojljke, kako guvernanto, perico in obrtno vajenko. Vse te so služile pri premožnejših družinah, ki so zaposlovale po več poslov. Zato so nastopale v različnih vlogah, ki jih je popisovalec tudi navedel, vključno z navadnimi deklami, medtem ko le-teh v drugih primerih ni posebej definirjal in pustil rubriko prazno. Čeprav ni podatka o njihovem stanu, smemo zanesljivo sklepati, da je šlo skoraj brez izjeme za samske ženske. O tem govorita njihova starostna struktura (70 odstotkov je mlajših od 30 let, 30 odstotkov pa jih je starih od 20 do 24 let) in nezdružljivost služenja v sobivanju z delodajalcem s poročenim stanom. Pri večini teh delavk je šlo torej za obliko zaposlovanja v predporočni starosti, ki ji s Petrom Laslettom pravimo *life-cycle servanthood*,³⁹ starejše pa so bile večinoma zapisane celibatu ali pa so se oprijele tega dela v zrelejših letih iz preživetvene potrebe.

Drugače je pri kategoriji *stanovalk*, kjer so določene oznake manj jasne in pride do izraza vprašanje njihovega dejanskega pomena ter interpretacije. Sicer je vir glede samega izpolnjevanja rubrike o položaju oziroma zaposlitvi teh žensk (*Condizione o sia Impiego*) zelo popoln in dosleden, saj so oznake vpisane skoraj v vseh primerih (98,7 odstotka). Pri okrog 40 odstotkih so poklicnega oziroma gospodarskega značaja, med njimi pa so najpogostejše trgovina, gostinstvo in živilske obrti, razne vrste rokodelstva, pranje perila, služenje, težaška dela in druge, točneje nepojasnjene oblike pridobitnega dela, ki se skrivajo za splošnim izrazom »dela za druge« (*lavora per altri*). Ta segment tvorijo poročene kot tudi

38 Kalc, *Tržaško prebivalstvo*, str. 117–121.

39 Laslett, *Caratteristiche*.

samske in ovdovele ženske; ene so se udejele v sklopu kakega družinskega podjetja, druge kot nosilke samostojnih dejavnosti ali kot delavke. Pri njih je skratka gospodarska pridobitna aktivnost eksplicitno izražena in v primerih samohranilk se potrjuje, skladno z ugotovitvami v literaturi, da je dosledno navedena. Potrjuje se tudi gospodarska angažiranost žensk v socialno najšibkejših družinah, katerih obstoj je bil odvisen od dela čim večjega števila članov. Tak primer so ženske, ki so se ukvarjale z nosačenjem. Med stotinami navadnih fakinov, prenašalcev vreč (*portasacco*) ali košar (*portacesta*), jih je bilo kar 40 odstotkov. Njihovi soprogi pa so bili tudi sami najpreprostejši nosači, tako imenovani tržni fakini (*facchini di piazza* ali *di sacco*), ali drugi nekvalificirani delavci, ki so si delo iskali iz dneva v dan.

Problem poroke kot prelomnice v izkazovanju dela ali nedela žensk pa pride do izraza pri več kot polovici *stanovalk*, v glavnem soprog in družinskih mater, ki jih vir opredeljuje kot gospodinje (*Lavori di casa – Domača opravila*). S tem daje misliti, da se niso ukvarjale s pridobitnimi dejavnostmi. Za mnoge izmed njih je to tudi veljalo, za del pa smemo zanesljivo trditi, da ta oznaka ni izključevala pridobitnih oblik dela, ki jih vir ni zabeležil. Dokaz za to ponujajo na primer ženske, ki so izdelovale slamnate zaščite za steklenice (*fà fiasche* ali *impagliatrice di fiaschi*). To je bila pretežno ženska dejavnost, osnovana na založništvu, ki se je opravljala na domu za potrebe tržaških žganjarn in pri kateri so večkrat sodelovali tudi otroci. Oblasti so jo v tihi domeni z naročniki in v nasprotju z načelom prostega trga dela, ki so ga drugače pospeševali, prepuščali najrevnejšim mestnim slojem, da bi jim šli na roko pri preživljanju in preprečevali padanje pod raven subsistence. Popis navaja 75 izdelovalk pletenih steklenic za likerje, medtem ko jih je v popisu iz leta 1765 zabeleženih komaj 26.⁴⁰ V poročilih žganjarn o proizvodnji in prodaji likerjev pa beremo, da je leta 1765 pri izdelavi 300.000 pletenk sodelovalo 60 družin, leta 1771 za izdelavo 500.000 pletenk pa »več kot 60 družin«, pri čemer so oblasti sklepale, da je šlo za 180 do 200 delavk in v manjši meri delavcev. Da je bila ocena prenizka, kaže poročilo dveh največjih žganjarn Rossetti in Balletti, za kateri je leta 1774 delalo 300 izdelovalk pletenk.⁴¹ S to pridobitno dejavnostjo se je potemtakem ukvarjalo neprimerno več žensk, kot izhaja iz popisnih virov, le da so bile očitno mnoge ženske in cele družine zaposlene s tem poslom občasno, v skladu s proizvodnjo žganjarn, ki je nihala od leta do leta in tudi na krajše roke, in še drugimi dejavniki. K deficitarni formalizaciji tovrstne gospodarske dejavnosti pa je prav gotovo pripomogla tudi dokaj labilna poklicna identifikacija z njo. Zaradi začasnosti in z njo povezane percepcije takega dela ženske niso deklarirale popisovalcu, ki je tako zabeležil trenutno stanje ob popisu.

40 BCTs AD, *Coscrizione fatta del Popolo*.

41 Andreozzi, Gli »urti necessari«, str. 580.

Drugi primer so ženske, ki so oddajale prenočišča (*affittaletti*) in jih je bilo po popisu pet. To število pa je smešno nizko, če pomislimo na vsakodnevni množični obisk iz najrazličnejših krajev, ki ga je bilo deležno mesto kot gospodarsko središče in prometno stičišče med morskimi in kopnimi potmi. Temu primerno je bilo povpraševanje po prenočiščih in s tem tudi oddajanje sob ali postelj v namenskih lokalih ali v zasebnih stanovanjih. O dejanski razširjenosti te tipično ženske dejavnosti je mogoče sklepati na osnovi dejstva, da je policija, za povečanje nadzora nad tujci in izboljšanje javnega reda, v naslednjih letih hotela zmanjšati število licenc za oddajanje tovrstnih prenočišč na 24.⁴² Poleg tega je bilo razširjeno oddajanje prenočišč brez formalnih dovoljenj in dejavnost je v teku leta nihala skupaj s trgovskim prometom in delovnim trgom, ki sta v hladnih mesecih upadala, na pomlad pa beležila zopet večji pritek tujcev. Upoštevati je treba tudi, da je bil popis opravljen pozimi.

Drugi ilustrativni primer zelo dragocenega, a za ugotavljanje gospodarskih dejavnosti in vlog problematičnega popisnega vira so konskripcijske populacijske knjige. V njih je žensko delo popolnoma zanemarjeno, moško pa se pokaže le delno, kar je povezano z namenom in konceptom konskripcijskega sistema za popisovanje prebivalstva. Ta sistem so v Avstriji uvedli v sedemdesetih letih 18. stoletja s splošno vojaško obveznostjo in prehodom od najemniške k naborni vojski. Temeljal je na petletnih štetjih prebivalstva, ob katerih so sestavili populacijske knjige – natančne poimenske registre prebivalstva po števnih okrajih. Vanje so vpisovali sprotne spremembe do naslednjega popisa in rabile so tekoči evidenci vojaških obveznikov kot tudi za splošno demografsko statistiko, ki je s tem postala vojaška zadeva. Čeprav je bilo tržaško prebivalstvo oproščeno vojaškega služenja in so v tržaški občini popisovanja ohranila civilni značaj, so v podeželskem predelu ozemlja, ki so mu rekli teritorij, popisovali po konskripcijskem sistemu. En tak popis 24 naselij mestne okolice so izvedli v letih 1777/78 in sestavili populacijske knjige, ki so do danes edini znani ohranjeni primerek tovrstnega vira na Slovenskem.⁴³ Za Trst pa so dragocene, ker ponujajo socialno-demografsko in delno tudi gospodarsko sliko neposrednega prostoluškega kmečkega območja.⁴⁴

Ker je konskripcijski sistem rabil v prvi vrsti vojaškim namenom, se je osredotočal na moški del prebivalstva, za katerega je ob demografskih podatkih ugotavljal tudi poklic in stanovsko pripadnost. Pri ženskah pa ga je zanimalo le število in je beležil samo ime ter sorodstveno razmerje znotraj družinske skup-

42 AST, CRG, §. 101, 27. 8. 1778; §. 103, ad 589, 23. 1. 1783.

43 Tržaška mestna knjižnica (BCTs) hrani v rokopisnem oddelku (AD) 23 od 24 registrov, sestavljenih iz družinskih popisnih pol in sumarijev, zvezanih po posameznih vaseh in soseskah pod naslovom *Ort / Contrada* [ime vasi ali soseske] *Beschrieben Im* [mesec in leto] *von dem Johann Anton Tognana von Tonnefeld. Policey Actuario.*

44 Podrobno o viru in načinu popisovanja: Kalc, *Konskripcija*.

nosti. Izjeme so bile dekleta, ki so vselej omenjene z imenom, priimkom, izvornim krajem, delovnim razmerjem in pogosto tudi s trajanjem služenja. To, ker niso bile rodne ali z zakonom pridružene članice družine in so populacijske knjige rabile tudi pri izvajanju domovinskega ter ubožnega prava kot sistem za ugotavljanje, kje osebe so in kam so domovinsko pristojne.⁴⁵ Izjeme so tudi ženske, ki so načelovale družini namesto pokojnih soprogov in so bile klasificirane kot kmetice oziroma posestnice. Glede na to, da je bilo prebivalstvo tržaške okolice večinoma kmečko, se zdi zaradi vira logično, da je žensko delo potekalo v kmečkem gospodarstvu. Ženske tržaškega podeželja so v resnici imele vidne samostojne gospodarske vloge v odnosu z bližnjim mestom, bodisi posredovalne, kot na primer branjevke, ki so nosile naprodaj kmečke proizvode, bodisi vzporedne kmečkemu gospodarstvu. Najbolj množičen tak primer so Škedenjke, ki so se vsaj od 17. stoletja ukvarjale s peko in prodajo kruha po mestu.⁴⁶ To, da so imele s krušarstvom v zakupu pomemben del družinske in vaške ekonomije, je vplivalo na gospodarski standard škedenjskih družin kot tudi na družbeni položaj žensk, njihovo pogajalsko moč in osebno izbiro. Zaslužena sredstva so namreč lahko namenjale tudi izposojanju in s tem dodatno pospeševale gospodarske ter družbene dinamike v tej vaški skupnosti, ki je med vsemi živela v najtesnejši simbiozi z mestom. Vse to pa ostaja v konskripcijskih registrih prikrito.

Še več, populacijske knjige nas lahko zavedejo tudi pri presoji moškega dela. Naborni vojaški sistem je obveznemu vojaškemu služenju namenjal kmečko prebivalstvo. Konskripcije so zato morale ločevati prebivalstvo, ki se je ukvarjalo z neagrarnimi dejavnostmi, od agrarnega in znotraj tega posestnike in njihove naslednike, ki so tudi bili oproščeni služenja, od ostalih moških potomcev, ki so prišli v poštev za nabor. V ta namen so bili popisani moški v populacijskih knjigah razvrščeni po točno določenih poklicnih in stanovskih kategorijah.⁴⁷ V populacijskih knjigah tržaške okolice iz let 1777/78 najdemo tako med poklicno opredeljenimi moškimi le nekaj obrtnikov (1,8 odstotka), gostilničarjev (0,7 odstotka), čuvajev (1,1 odstotka) in duhovščine ter pripadnikov višjih družbenih slojev in uradnikov, preostalo pa so sami kmetje in kmečki posli (75,6 in 15,4 odstotka).⁴⁸ V resnici so se skoraj izključno slovenski tržaški okoličani tisti čas ukvarjali z raznovrstnimi dejavnostmi, ker bi drugače s samim kmetovanjem mnogi ne mogli obstati in tudi ker je mesto ponujalo veliko priložnosti za zaslužek. Vir torej prikriva mnogo pomembnih gospodarskih panog. Popis družin, ki so ga sestavili leta 1782, ko so zaradi slabe letine občina in veletrgovci dodelili okoličanom posebne zaloge žita, ki so ga ti morali nato odplačati,

45 Kalc, *Tržaško prebivalstvo*, str. 280–281.

46 Jakomin, *Škedenjska krušarica*.

47 Kalc, *Konskripcija*, str. 37, 39–40.

48 Kalc, *Tržaški teritorij*, str. 71.

izrecno ugotavlja neagrarne dejavnosti in poleg tistih, prisotnih v konskripciji, še številne zidarje in ribiče. Prvi so bili iz obmestnih sosesk, drugi iz vasi Kontovel, Prosek in Križ, kjer je ribištvo pri mnogih prebivalcih začelo postajati primarni gospodarski vir.⁴⁹ Zanimivo je, da tudi ta dokument popolnoma spregleda ženske in ne upošteva niti škedenjskih krušaric. Moški so se marsikje ukvarjali tudi s prevozništvom za potrebe cvetočega gradbeništva in trgovine, izkopavanjem in prodajo kamenja, gradnjo in vzdrževanjem javne infrastrukture.⁵⁰ V Škedenju so gojili ostrige in delali v solinah, pri čemer nekateri dokumenti pričajo, da so prihajale v poštev predvsem ženske.⁵¹ Manjkalo ni niti primerov podjetništva. Nekateri kmečki mogotci so imeli v zakupu apalt za vzdrževanje cest in pri tem poslu zaposlovali številne domače delavce ter vozače.

Drug primer je bil apalt za odstranjevanje nesnage v mestu, ki je dolgo pripadal nekemu Škedenjcu, nato pa so ga odkupili krajani iz soseske Sv. Marije Magdalene Spodnje, združeni v neke vrste zadružno podjetje.⁵² To je dnevno zaposlovalo mnogo moških iz tega kraja. O pravi gospodarski naravi tržaške kmečke okolice in nedoslednosti raznih popisnih virov še najbolj zgovorno priča poročilo policijskega direktorja dunajski dvorni pisarni o razmerah v deželi iz leta 1786. V njem je zapisal, da je med tržaškimi okoličani mnogo »bogatih«; to »bogastvo« pa ni izviralo iz kmetijstva, ki samo ni zadostovalo preživetju prebivalstva, temveč iz drugih dejavnosti. Od teh naj bi imeli toliko dobička, da so kmetijstvo puščali vnemar.⁵³

Vrnimo se k ženskemu delu in preidimo k zadnjemu primeru, popisu prebivalstva iz leta 1900. V 19. stoletju je statistika doživela velik razvoj in se uveljavila kot nepogrešljivi kognitivni državoupravni pripomoček. V Avstriji je v petdesetih letih prešla izpod vojaškega okrilja v roke civilnega državnega aparata in spremenila svoj osnovni smoter. Hkrati se je metodološko posodobila in razširila obzorje svojih opazovanj ter merjenj na najrazličnejše vidike družbe in družbenih pojavov. Avstrijska statistika se je zlasti od osemdesetih let dalje dvignila na mednarodno zavidljivo raven in eno njenih najvidnejših področij je bila poklicna statistika. Popisi prebivalstva so bili tudi s tega vidika najpomembnejša preverjanja stanja in sprememb na vsedržavni ravni. Vidnost ženskega dela pa je ostajala še vedno kočljiva. Tako je štetje leta 1900 v Trstu izkazalo pri moških 66 odstotkov aktivnega prebivalstva, pri ženskah pa le 27 odstotkov, vključno s hišnimi pomočnicami, ki so sicer po avstrijski poklicni statistiki sodile med vzdrževano prebivalstvo.⁵⁴ Ženske, ki jih vir umešča med gospodarsko aktivne,

49 AST, CRG, š. 116, 29. 10. 1782; Kalc, Tržaški teritorij, str. 76.

50 Dorsi, »Libertà«, str. 145.

51 Babudieri, L'emporio, str. 22.

52 Kalc, Tržaški teritorij, str. 77.

53 Dorsi, »Libertà«, str. 145.

54 Frühbauer, *Censimento*; prim. Žnidaršič Žagar, Komparativni problemi, str. 298–301.

ohranjajo še vedno zelo značilen starostni in stanovski profil. Med njimi je bilo kar 56 odstotkov mlajših od 30 let, 16 odstotkov pa starejših od 50 let. Po stanu pa so s kar 70 odstotki prevladovalе samske, ki so jim sledile vdove s 16 odstotki in šele za temi poročene s 14 odstotki. Vse to zopet opozarja na kritični prag, ki ga je za žensko pridobitno delo predstavljal prestop iz samskega v zakonski cikel življenja in ki se v popisnih klasifikacijah kaže kot diskriminanta med ženskim delom in nedelom. Ta prelom pride najočitneje do izraza v starostnih razredih 15–25 in 25–35 let, ko se delež aktivnih žensk skrči z 52,4 na 30,4 odstotka, in v starostih najvišje zaposlenosti 15–20 (56 odstotkov) ter 20–25 (48,5 odstotka).⁵⁵ Opozarja nas tudi na pojmovanje ženskih vlog in družbenega položaja žensk v meščanskih naziranjih, ki so skozi 19. stoletje žensko vse bolj ločevala od javne in jo potiskala v zaščiteno domačo družinsko sfero. Glede tega je vredno omeniti komentar, ki ga je zapisal avtor statističnega elaborata v izdaji rezultatov tržaškega štetja iz leta 1900. Ugotavljal je, da je širjenje ženskega dela zaradi njegove nižje cenovne vrednosti in prevelike ponudbe slabelo tudi vrednost moškega dela in še bolj spodbujalo žensko k zaposlovanju. To je žensko odtegovalo od družinskih vlog in spodnašalo družinska ekonomska in druga ravnovesja. Treba je bilo torej odpraviti žensko konkurenco moškemu delu z višanjem vrednosti moškega dela in vrnitvijo ženske k njenim «naravnim» funkcijam.⁵⁶

Ne glede na meščanske ideale, žensko delo tudi v tem času ni bilo nezdržljivo z zakonskim stanom, materinstvom in skrbjo za dom in družino. Pri nižjih družbenih slojih je bilo usklajevanje teh ženskih vlog z gospodarskim udejstvovanjem pogostoma neizogibno za obstoj družine. To izkazuje tudi omenjena statistika, pri čemer lahko načeloma trdimo, da je zaposlovanje poročenih žensk zrcalni odraz donosnosti moškega dela in njegove zadostnosti pri zagotavljanju materialnih potreb. Enako pa lahko trdimo, da še tako natančne poklicne klasifikacije in številke zopet ne ponazarjajo vse ženske pridobitnosti, ker ne vidijo njenih mnogoterih nestalnih oblik. Te so sad ravno kompleksnega in spremenljivega usklajevanja z družinskimi obveznostmi in kot take mnogokrat uhajajo formalizaciji. Za stvarnejšo preglednost nad ženskim udejstvovanjem v gospodarstvu je treba torej pogledati onstran formalno opredeljenih in dlje trajajočih aktivnosti. Preiti je treba tudi od sinhrona k diahroni perspektivi in opazovati obnašanja po razdrobljenih časovnih fazah. Dejansko žensko gospodarsko moč v družini in širši skupnosti pa je mogoče dojeti, kot govori najvidnejša literatura o ženskem delu, s preseganjem logike poklicev in konkretnih dejavnosti ter upoštevanjem vsega materialnega in nematerialnega prispevka.

55 Kalc, *Žensko priseljevanje*, str. 17.

56 Frühbauer, *Censimento*, str. LXXI.